

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

7
2023

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

7491
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Elektron nashr. 406 sahifa, 30-iyul, 2023-yil.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari

Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport masalalari bo'yicha maslahatchisi o'rinbosari

Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'ZR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari

Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori

Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dots., O'ZR Tabiat resurslari vaziri o'rinbosari

Djumaniyazov Maqsud Allanazarovich, Qoraqalpog'iston Resp. Tabiat resurslari qo'mitasi raisi

Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'ZR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati

Utayev Uktam Choriyevich, O'ZR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari

Ochilov Farxod, O'ZR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i

Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMB birinchi prorektori

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor

Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori

Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori

Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori

Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasini professori

Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori

Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti

Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi

Kamilova Iroda Xusniddinova, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Sevil Piriyeveva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Ekspertlar kengashi:

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Imomqulov To'liq Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'ZR Tabiat resurslari vazirligi,
O'ZR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot"
jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli
qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Green Economy Transition Strategy for Uzbekistan	6
Raekwon Chung , Chairman, Supervisory Committee for New Climate Innovation Center at TSUE	
Jahon Savdo Tashkilotiga a'zolikning dolzarb masalalari.....	8
Nodira Shotursunova , Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)	
"Yashil iqtisodiyot" dan "yashil taraqqiyot" sari.....	12
Shoyqulov Baxtiyor Bakirovich , t.f.n., dotsent	
Tadbirkorlik faoliyatida yuzaga keladigan risklarni sug'urtalashning mohiyati va xususiyatlari.....	16
Egamov Zoxid Baxtiyarovich , bosh mutaxassisi	
Unleashing the Potential of Human Capital for Green Development: Bridging the Gap between Environmental Sustainability and Skill Development.....	26
Muratova Muzayana , Teacher	
Анализ состояния применения механизма инновационного управления инфраструктурами нефтегазовых предприятиях в условиях глобальной потепление земли.....	34
Кучаров Абдор Сабирижанович , профессор; Динара Нурмамад кизи Ишманова , доцент; Тю Константин Геннадьевич , соискатель	
Enhancing Methodology for Developing Professional and Communicative Skills of Future Economists in the Context of Teaching English and Green Economy	39
Nargiza Samandarova Muxammadovna , Teacher	
The Role of Higher Education in Shaping a Sustainable Green Economy.....	47
Ikromov Sayidolim , Teacher	
O'zbekistonda yashil turizmni rivojlantirish istiqbollari.....	54
Rasulova Nigora Yusupovna , kafedra assistenti	
Qishloq hududlarini rivojlantirishda agroturizmning ahamiyati	58
Jontemirova Iroda Ikrom qizi , talaba	
Iqtisodiy rivojlanish yo'lida "Yashil iqtisodiyot" ning o'rni.....	61
Hamroyeva Sevinchbonu Hamroyevna , talaba	
O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va yashil byudjetlashtirish tizimiga o'tishning ahamiyati.....	64
Raxmanov M. A. , tayanch doktorant	
Sustainable Globalization: Nurturing a Green Economy in Higher Education.....	68
Tukhtaeva Shakhnoza , Teacher	
Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni investitsiyalar yordamida oshirish xususiyatlari.....	75
Bauyetdinov Majit Janizagovich , kafedra dotsenti; Djumaniyazov Ubbiniyaz Ismayl uli , tayanch doktoranti	
Qishloq xo'jaligi nisbiy samaradorligini baholash.....	79
Berkinov Bozorboy , iqtisodiyot fanlari doktori, professor; Qulmatova Sayyora Safarovna , PhD; Ruxsatova Rushana O'ktamovna , erkin tadqiqotchisi	
O'zbekiston Respublikasidagi yirik tijorat banklari kreditlash amaliyotining ekonometrik tahlil va natijalari	86
Kaxxarov Ulug'bek Xalmatovich , mustaqil izlanuvchi	
O'zbekistonda eksportni kreditlash mexanizmlarini yanada kengaytirish yo'nalishlari.....	97
G'aniyev Shaxriddin Abduvoxidovich , i. f. d., professor; Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich , i. f. d. (PhD)	
Tijorat banklarida iqtisodiy-matematik modellash tizimining samaradorligini yanada oshirish usullari.....	102
Raxmanov Mexridin Sindarovich , kafedra dotsent v. b.	
Banklarda moliyaviy resurslarni boshqarishning ayrim rivojlangan mamlakatlar tajribasi.....	106
Ortiqov Uyg'un Davlatovich , kafedra dotsenti, i.f.n.	
Зарубежный опыт в области цифровизации цепочки поставок продуктов питания	115
Марданова Барно Асатуллоевна , докторант	
Environmental culture and building the ecosystem performance: An empirical analysis from Uzbekistan.....	119
Aziz Zikriyoev , PhD	
Kichik biznes subyektlarining eksport salohiyatini oshirishda innovatsiya va raqamlashtirish bo'yicha xorij tajribasi.....	129
Kambarova Sh. M. i.f.b.f.d. PhD	

Xalqaro dividend siyosati tajribalarida "S&P 500 dividend aristocrats" amaliyoti va uni milliy fond bozorida qo'llash imkoniyatlari.....	134
Sherkuziyeva Nasiba Abrorovna , dotsent	
Yirik sanoat korxonalarida innovatsion menejmentni joriy etish asosida mehnat samaradorligini oshirish yo'llari	139
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich , i. f. b. f. d. (PhD), dotsent; Saotaliyeva Nozima Isomiddinovna , talaba	
Byudjetdan tashqari mablag'lari samaradorligini oshirishda davlat xaridlarining roli	147
Norov Akbar Ruzimamatovich	
O'zbekistonda sanoat kooperatsiyasi asosida tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonlari tahlili	151
Egamberiyev Shuxrat Satimbayevich , i.f.f.d.(PhD)	
Aholining tadbirkorlik faolligini oshirishda oilaviy tadbirkorlikning roli	158
Xudayarova Maftuna Shavkatovna , tayanch doktorant	
Elektron tijoratni samarali tashkil etishda raqamli platformalarning yaratilish texnologiyasi	164
Karimova Shirin Zoxid qizi , tayanch doktorant	
Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish orqali aholi bandligini ta'minlash	168
Shakirova Nigora Axralovna , kafedra dotsenti v.b.	
Aglomeratsiya iqtisodiyoti – hududiy rivojlanini harakatlantiruvchi omili sifatida	172
Raximbayev Akmal Azatboyevich , mustaqil tadqiqotchi	
Overview of Environmental Management in Uzbekistan: A Comparative Analysis of Protected Areas and Waste Management.....	177
Mamadjonova Sarvinoz Sharifjonovna , PhD	
Obligatsiyalar bozorining paydo bo'lishi va uning iqtisodiyotga kapital jalb qilishdagi ahamiyati	182
Xushvaqov Islombek Muxammadi o'g'li , tayanch doktorant	
Iqtisodiy subyektlarga soliq yukini hisoblashning ahamiyati va zarurati.....	186
Abduturovov Jasurbek Nozimjonovich , mustaqil izlanuvchi	
Muammoli kreditlar va ularni bartaraf etish yo'llari.....	195
Tojiyev Sardor Dilmurod o'g'li	
Yangi O'zbekiston taraqqiyotida sug'urta munosabatlarini amalga oshirishning ahamiyati va zarurligi.....	199
Abdutarapova Dildora Farxodjon qizi , tayanch doktorant	
Assotsiativ qoidalar va bozor savatlarining tahlili	205
Sh. B. Rajabov; Sadinov Aziz Ziyadullayevich , 3 st year doctoral student	
Mamlakatda davlat soliq xizmati organlari soliq ma'muriyatchiligi faoliyati tahlili.....	210
Tashmuxeimedova Yayra , tadqiqotchi	
Exploring the Integration of Management and Marketing Strategies in Higher Education Institutions: Addressing Crucial Gaps for Enhanced Organizational Performance.....	213
Rakhimova Gulnoza , Teacher	
Особенности научной биографии художника Урала Тансыкбаева (на материале эпистолярного наследия).....	218
Искендир Аккуралай Абдиуалиевна , докторант	
Raqamli iqtisodiyot: milliy iqtisodiyot drayveri	222
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna , kafedra dotsenti; Berdiyeva Janonaxon Jahongir qizi	
Роль цифровизации туристической отрасли в повышении её экспортного потенциала страны	228
Суюнова Фотима Баходир кизи , базовый докторант	
Таргетирование инфляции в Узбекистане: предпосылки применения и первые итоги	233
Рашидов Рахимжон Искандарович , в.и.о доцента; Якубова Шамшинур Шухратовна , к.э.н., доцент, докторант (DSc)	
O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyati va uning barqarorligini ta'minlashda sug'urtaning o'rni	240
Nomozova Qumri Isoyevna , iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent	
Tijorat banklarining investitsion jozibadorligini takomillashtirishning xorijiy davlatlar tajribalari.....	248
Nazarov Qilich Xolmuradovich , kafedra assistenti	
Bank moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda huquqiy mexanizmlarning o'rni	255
Akbarov Behzodhon Ulug'bek o'g'li , mustaqil tadqiqotchi	
Tijorat banklarida muammoli aktivlarni boshqarishning dolzarb masalalari.....	262
Do'sanov Doniyor , magistr	

Tijorat banklarida raqamli texnologiyalarni joriy qilish xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar	269
N. N. Ro'ziyev	
Exploring the Potential of Islamic Finance in Uzbekistan.....	277
Sattorova Nasiba G'anijon qizi, Teacher	
O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari faoliyatini tartibga solish tizimining zamonaviy holati.....	284
Murodova Dilnoza Choriyevna, PhD	
Kredit mexanizmini metodologik asoslarini takomillashtirish	288
Gadoyev So'hrob Jumakulovich, mustaqil tadqiqotchi	
Korxonalarda raqamli marketing vositalaridan foydalanish xususiyatlari.....	295
M. A. Saparova, talaba	
Приоритетные направления модернизации системы подготовки туристских кадров.....	299
Очилова Хилола Фармоновна, к.э.н., доцент	
Improving the use of competitive strategies in the management of sewing and knitting enterprises during green development	304
Vafoyeva Dilafruz, Teacher	
O'zbekistonda savdo xizmatlari sohasining rivojlanish tendensiyasi va istiqbollari	311
Xojiyev Elshod Yoqub o'g'li, katta o'qituvchisi, PhD	
O'zbekiston Respublikasida aholini ijtimoiy himoya qilishning zamonaviy statistik usullaridagi tahlili	316
Kutbitdinova Muhayyoxon Inoyatovna, tayanch doktorant	
O'zbekiston to'qimachilik sanoatida CRM strategiyalaridan foydalanish yo'llari	323
Xalilova Nafisa Komilovna, magistrant	
Ko'zi o'z shaxslarni ish bilan ta'minlashni qonunchilik vositasida tartibga solishdagi xorijiy tajriba	327
Usmonov Ziyodulla Ulmas o'g'li, tayanch doktorant	
Оптимизации операционной стратегии и повышение экономического потенциала хлопково-текстильных кластеров.....	334
Джурбаев Отабек Джурбаевич, доцент кафедры	
Необходимость управления активами и пассивами современными банками Узбекистана.....	341
Фаттахова Муниса Абдухамитовна	
Transport logistika xizmatini eksportni takomillashtirishga ta'siri	349
Jumabayeve Akmole Sheraliyevich, magistrant	
Цифровая валюта: возможные последствия вывода из обращения наличных денег	354
Бахромов Мирзаахмад Рустам угли, студент; Абдикаримова Динара Рустамхановна, научный руководитель, д. э. н. (DSc)	
Systematic mapping study of higher education in green development context.....	361
Asqarova Feruza Abdullaevna, Senior Teacher	
O'zbekistonda rekreatsiya turizmini rivojlantirish imkoniyatlari	368
Vayskulov Ramazon Alisher o'g'li, kafedra o'qituvchisi; Shaymanova Nigora Yusupovna, tayanch doktoranti	
Особенности подготовки юных футболистов на этапах начальной подготовки, спортивно – оздоровительном и групп начальной специализации.....	373
Д. К. Исмагилов, кандидат педагогических наук, доцент	
Optimizing Financial Resources Management in Treasury Systems for Sustainable Green Development.....	377
Shodmonkulova Shahlo, PhD student	
Iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslarini takomillashtirishning xorij davlatlar tajribasi	384
Mamatov Sardor Axmatjonovich, mustaqil tadqiqotchi	
Bank tizimida resurs bazasini mustahkamlash yo'llari.....	390
Voxidov Oybek Rozikovich, mustaqil tadqiqotchisi	
Integrating Career-Oriented Communication Competences in English Language Teaching for Future Specialists in Higher Education Institutions: A Catalyst for Green Economy	398
Rajapov Sulaymon Nuraddin Ugli, Teacher	
Tijorat banklari faoliyatida raqamli texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini baholash istiqbollari	406
Fayziyeva Muyassarzoda Xancharovna, mustaqil izlanuvchi (PhD)	

O'ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK FAOLIYATI VA UNING BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA SUG'URTANING O'RNI

Nomozova Qumri Isoyevna

Toshkent moliya instituti iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik faoliyatining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o'rni va uni rivojlantirishning zaruriyati o'rganilgan. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatining rivojlanishi va barqarorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar ta'sir darajasini kamaytirish maqsadida sug'urta faoliyati masalalariga keng ilmiy-nazariy va amaliy jihatlar o'rganilgan. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatining barqarorligini ta'minlash uchun samarali sug'urtalash masalalariga ilmiy-nazariy va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, sug'urta, risklar, xatarlar, baxtsiz hodisalar, moliyaviy xavfsizlik, barqarorlik, sug'urta risklari.

РОЛЬ СТРАХОВАНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТИ И ЕЕ СТАБИЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: В данной статье рассматривается роль предпринимательства в экономике нашей страны и необходимость его развития. В целях снижения уровня влияния факторов, влияющих на развитие и устойчивость хозяйствующих субъектов, изучен широкий спектр научно-теоретических и практических аспектов страховой деятельности. В целях обеспечения устойчивости хозяйствующих субъектов разработаны научно-теоретические и практические предложения по эффективному страхованию.

Ключевые слова: бизнес, страхование, риски, опасности, несчастные случаи, финансовая безопасность, стабильность, страховые риски.

THE ROLE OF INSURANCE IN ENSURING BUSINESS ACTIVITY AND ITS STABILITY IN UZBEKISTAN

Abstract: This article discusses the role of entrepreneurship in the economy of our country and the need for its development. In order to reduce the level of influence of factors affecting the development and sustainability of economic entities, a wide range of scientific, theoretical and practical aspects of insurance activity has been studied. In order to ensure the sustainability of economic entities, scientific, theoretical and practical proposals for effective insurance have been developed.

Key words: business, insurance, risks, dangers, accidents, financial security, stability, insurance risks.

KIRISH

Jahon iqtisodiyoti yo'lidan boradigan har qanday mamlakatda tadbirkorlik faoliyatiga keng yo'l beriladi va ushbu faoliyatni rivojlantirish uchun barcha sharoitlar yaratish maqsadida qonunchilik tizimi takomillashtiriladi va turli ko'rinishdagi imtiyozlar yaratiladi. Rivojlangan mamlakatlarda tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning yetakchi kuchi sifatida amal qilib, iqtisodiyotda yaratilayotgan tovar va xizmatlarning asosiy qismi ular tomonidan yaratilmoqda. O'z o'rnida ushbu mamlakatlarda faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik subyektlari faoliyati barqarorligini ta'minlash maqsadida ular faoliyati bilan bog'liq deyarli barcha ko'rinishdagi risklar sug'urta xizmatlari bilan ta'minlanib, faoliyat barqarorligi ta'minlanmoqda. Xalqaro reyting agentliklarining xulosalariga ko'ra, "rivojlangan mamlakatlarda to'plangan sug'urta mukofotlarining katta qismi tadbirkorlik tavakkalchiliklari bilan bog'liq sug'urta turlari hissasiga to'g'ri kelmoqda va ushbu ko'rsatkich bilan tadbirkorlik sohalarining YalMdagi hissasi ko'rsatkichi o'rtasida korrelyatsion bog'liqlik mavjud ekanligini ko'rsatmoqda" [1].

Jahon miqyosida globallashtirish jarayonlari tobora kuchayib, mamlakatlar o'rtasida ayniqsa xalqaro savdo, turizm, investitsiyalar va boshqa sohalarida xalqaro aloqalar kengayib bormoqda. Mazkur xizmatlarning asosiy qismi tadbirkorlik subyektlari tomonidan amalga oshirilayotganligi bu boradagi risklar tarkibi va darajasining ortishiga olib kelmoqda. Bu esa ushbu sohani sifatli sug'urta xizmatlari bilan to'liqroq ta'minlash zaruratini birinchi darajali vazifa sifatida qo'yimoqda. Shundan kelib chiqqan holda, sug'urtaning mazkur yo'nalishini har bir

mamlakat miqyosida va xalqaro tashkilotlar tomonidan ilmiy jihatdan o'rganilmoqda. So'nggi yillarda a'zolari va faoliyat-maydoni tobora kengayib borayotgan "Evroosiyo iqtisodiy ittifoqi tomonidan mazkur ittifoqqa kiruvchi mamlakatlar sug'urta bozorlari qonunchiligini o'zaro muvofiqlashtirish borasida olib borilgan tadqiqotlar natijalari e'lon qilinib, shu asosda tavsiyalar shakllantirilmoqda va mazkur mamlakatlar sug'urta qonunchiliklarini muvofiqlashtirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda" [2]. Biroq, mazkur tadqiqotlarda ishlab chiqarish faoliyatini uzilishlardan sug'urtalash, keyingi yillarda tobora muammoga aylanib borayotgan kiber risklardan sug'urtalash masalalari yetarlicha tadqiq qilinmagan.

Tadbirkorlik sohasini talab darajasida sug'urta xizmatlari bilan ta'minlash mazkur soha rivojlanishining muhim omili ekanligini e'tiborga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarorida "tadbirkorlik subyektlarining o'sib borayotgan ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgan sug'urta xizmatlarining talab yuqori bo'lgan an'anaviy turlarini rivojlantirishga va yangi turlarini joriy qilishga ko'maklashish, qishloq xo'jaligi faoliyati sohasida sug'urta himoyasini kuchaytirish" [3] vazifasi alohida belgilab qo'yildi. Ammo shunday bo'lsada, O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyati shiddat bilan o'sib borayotgan va o'z o'rnida ushbu faoliyat bilan bog'liq risklar darajasi va turli-tumanligi ortib borayotgan hozirgi sharoitda mazkur sohani sug'urta xizmatlari bilan ta'minlash talab darajasida emas. Shu tufayli tadbirkorlik faoliyatini sug'urtalash bilan bog'liq muammolarni ilmiy asosda o'rganish va tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tanlangan ilmiy maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar, jahon bozorida raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi sharoitda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini tubdan oshirish, eksportga mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarni tashqi bozordagi amaliy ishtirokini ta'minlash, ularga qulay sharoit yaratish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'rganilayotgan mavzu doirasida tadbirkorlik tavakkalchiliklari bilan bog'liq xatarlarni sug'urtalash, mazkur yo'nalishning huquqiy asoslarini yaratish va takomillashtirish masalalari bo'yicha bir qancha chet ellik olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan. Bular sifatida A. Manes [4], D. Bland [5], A. I. Ginzburg [6], Y. A. Pavlova [7], N. B. Ermasov [8], S. A. Udalov [9], S. V. Juchkov [10], Y. A. Spletuxov [11], N. B. Grishenko [12], H. A. Paragulgov [13], V. A. Detushev [14], I. P. Denisova [15], M. A. Fedorova [16], Y. E. Korotkova [17], Y. K. Nikitin [18], M. A. Odinsona [19], V. A. Zelenchuk [20], Y. Y. Chemerisova [21] va boshqalarni keltirib o'tish mumkin.

Ular o'z ilmiy izlanishlarida tadbirkorlik tavakkalchiliklari sug'urtasining turli jihatlarini o'rganganlar, masalan M. A. Fedorova o'z ilmiy ishlarini ishlab chiqarishdagi uzilishlardan sug'urtalashni tashkil etishning samaradorligini oshirish uslubi to'g'risida masalalariga bag'ishlagan. H. A. Paragulgov o'zining ilmiy izlanishlarini umuman tadbirkorlik tavakkalchiliklari sug'urtasining mohiyatini ochib berishga bag'ishlagan. V. A. Detushev o'zining ilmiy faoliyatida Rossiyada tadbirkorlik tavakkalchiliklari sug'urtasini rivojlantirish masalalarini yoritgan. V. A. Zelenchuk o'z ilmiy ishida tadbirkorlik faoliyatidagi baxtsiz hodisalardan o'zaro sug'urtalash masalalarini tahlil etgan.

Mamlakatimiz olimlari va mutaxassis-olimlari tomonidan sug'urta faoliyatining turli jihatlarini o'rganilgan va o'rganish natijalari ularning asarlarida o'z aksini topgan. Bular sifatida S. G'ulomov [22], B. Ashrafxonov [23], R. H. Husanov, M. Mirsadikov [24], X. Shennayev [25], I. Abduraxmonov [26], B. Gaybullayev [27], I. Mavlonova [28], Q. Qo'ldoshev [29] va boshqalarni ta'kidlab o'tish mumkin. Bundan tashqari bir nechta olim va tadqiqotchilar tomonidan sug'urta sohasiga bag'ishlangan nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilingan. Bular sifatida X. Shennayev [30], M. Xodjayeva [31], M. Asqarova [32], T. Boymurotov [33], A. Nurullayev [34], G. Xaliqulova [35] va boshqalarni ta'kidlab o'tish mumkin. Ular tomonidan sug'urtaning ko'pgina jihatlarini o'rganilgan va tadqiq etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

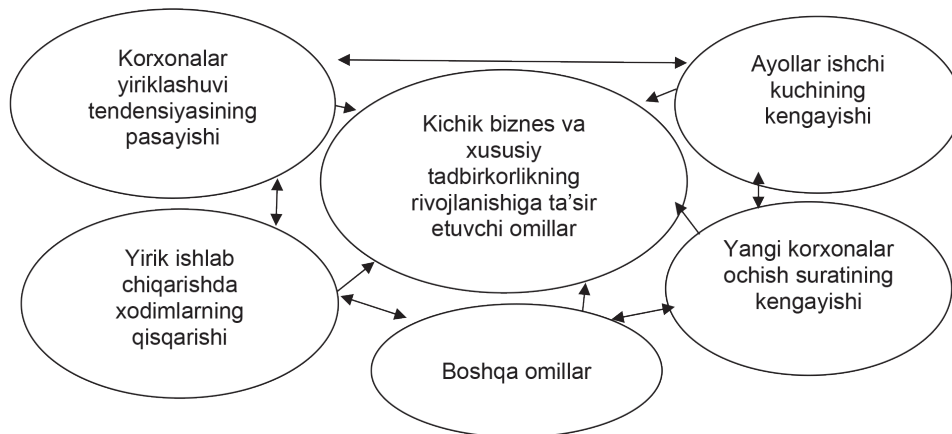
O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyati va uning barqarorligini ta'minlashda sug'urtaning o'rni masalasida amalga oshirilgan tadqiqot mantiqiy va tarkibiy tahlil qilish, guruhlashtirish, empirik tahlil, o'zaro va qiyosiy taqqoslash usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI (ASOSIY QISM)

O'zbekiston hukumati tomonidan, o'z mahsulotini eksport qilmoqchi bo'lgan tadbirkorlik subyektlarini mazkur faoliyatini rag'batlantirish choralari ko'rilmogda. Kichik biznes subyektlari va fermerlar o'z mahsulotlarini chetga sotishdan oladigan valyuta tushumlarining 50 foizini banklarga sotishdan ozod qilingan. Bundan tashqari, soha vakillariga xorijga chiqarayotgan mahsulot va xizmat turlariga qarab valyuta tushumlari bo'yicha ham yengilliklar berilgan. Xalqaro bozor ishtirokchilarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari hisobiga kengayishi, pirovardida, mamlakatimiz iqtisodiyotining xalqaro tovar, xizmat va kapital bozoriga qaramlikdan xoli bo'lishini ta'minlaydi. Umuman olganda, mamlakatimizda bugungi kunda tadbirkorlik tuzilmalarining xalqaro bozordagi ishtirokini faollashtirishga xizmat qiluvchi muhim institutsional muhit yaratilmoqda.

Quyidagi 1-rasmda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar keltirilgan bo'lib, ushbu omillarning aksariyat qismi O'zbekistonda bugungi kunda mavjud. Misol tariqasida keltirishimiz mumkin, sovet tuzumi davrida faoliyat ko'rsatgan bir qancha yirik ishlab chiqarish korxonalari bozor iqtisodiyoti sharoitida samarali faoliyat ko'rsata olmaganligi natijasida tugatildi (Toshkent to'qimachilik kombinati, Toshselmash zavodi, Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish zavodi, Toshkent motor zavodi va h.k.). Yangitdan tashkil etilayotgan ishlab chiqarish korxonalari esa asosan o'rtacha kattalikdagi korxonalar hisoblanadi. Ayollarni tadbirkorlik sohasiga tobora ko'proq jalb etilishi natijasida ularning iqtisodiyotdagi ishtiroki ortib bormoqda. Yangi korxonalar ham yuqori suratda ko'payib bormoqda.

Dunyoning ko'plab mamlakatlari iqtisodiyotida kichik va o'rta korxonalar faoliyati muhim o'rin tutadi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida iqtisodiyotning ushbu subyektlari kategoriyasi jami biznesning 99 foizini tashkil qiladi, shu bilan birga bunda eng muammoli holatlardan biri ushbu korxonalarni moliyalashtirishdagi qiyinchilikning mavjudligidir [36].

1-rasm: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ham kichik va o'rta korxonalarning roli yuqori: statistik ma'lumotlarga ko'ra, umumiy ish bilan band aholining 45 foizgacha bo'lgan qismi va mazkur mamlakatlarda milliy daromadning 33 foizgacha bo'lgan qismi (ro'yxatdan o'tmagan kichik korxonalarni hisobga olmaganda) ushbu korxonalar hissasiga to'g'ri keladi.

Ekspertlarning xulosalariga ko'ra, o'sib borayotgan ish kuchini ish bilan ta'minlash uchun, keyingi 15 yil davomida butun dunyo bo'yicha 600 mln.dan ortiq ishchi o'rinlari yaratish talab etiladi. Buning uchun kichik va o'rta biznes korxonalarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda ularni kreditlash sharoitlarini yaratish talab etiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda faoliyat ko'rsatayotgan va rasman ro'yxatdan o'tgan kichik va o'rta korxonalarning taxminan 50 foizi kredit olish imkoniyatidan mahrum. Agar ular qatoriga mikrobiznes va ro'yxatdan o'tmagan korxonalarni ham qo'shadigan bo'lsak ushbu ko'rsatkich yana oshadi. Rivojlanayotgan mamlakatlardagi 70 foiz kichik korxonalar kreditlanish imkoniyatiga qisman ega. Kreditlashga bo'lgan qondirilmagan talab 1,2 trln. dollar miqdorida baholanmoqda, agar bunga ro'yxatdan o'tmagan kichik korxonalarni ham qo'shadigan bo'lsak ushbu ko'rsatkich 2,6 trln. dollarga yetadi [37]. Moliyalashtirish imkoniyatining mavjudligi kichik va o'rta biznesni rivojlantirishning muhim faktori ekanligini e'tiborga oladigan bo'lsak, ushbu muammoni yechishning qanchalik muhim ekanligini his etish mumkin.

Yuqoridagi holatga jiddiy e'tibor qaratish zarur ekanligini quyidagi misoldan ham ko'rish mumkin, ya'ni AQSh banklari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra [38], butunjahon iqtisodiy krizisi davrida 2008-yildan 2010-yilga qadar kichik va o'rta biznes korxonalariga ajratiladigan kreditlar hajmi keskin kamayib ketdi va natijada ishsizlar sonining ortishiga hamda korxonalar sonining kamayib ketishiga sabab bo'ldi. 2007–2009-yillarda 20 tadan kam ishchisi bo'lgan mazkur korxonalarda 20 foiz ishchi o'rinlari qisqardi, kichik va o'rta korxonalardagi umumiy qisqartirishlar hajmi 16 foizni, oylik maoshlar qisqarishi esa 30 foizni tashkil etdi.

O'zbekistonda so'nggi yigirma yillikda kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Natijada ushbu davr oraliq'ida mazkur sohada son va sifat jihatidan katta o'sish yuz berdi. Buni Jahon banki va Xalqaro moliya korporatsiyasining "Biznes yuritish–2017" deb nomlangan dokladida O'zbekistonning tadbirkorlik faoliyatini yuritishda qulay iqtisodiy va huquqiy muhitning yaratilganligi bo'yicha dunyoda 185 mamlakat ichida 87 o'rinda ekanligini e'tirof etilganligida ham ko'rish mumkin. Bunday reytingga erishishda elektron deklaratsiya topshirishning yo'lga qo'yilganligi va soliqqa tortishning soddalashtirilgan tizimining joriy etilishi muhim rol o'ynadi. Ammo raqobatbardoshlik bo'yicha mamlakatdagi mazkur soha birmuncha orqada qolayotganligi ta'kidlangan.

Aholining mehnatda bandligi darajasi qishloq joylarda sezilarli darajada pastligini hisobga olgan holda bu masalalarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur deb hisoblaymiz:

1. Qishloqda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ishlab chiqarish infratuzilmasini ustuvor rivojlantirishni amalga oshirish. Bunda telekommunikatsiya tizimlari barpo qilish va yaxshilash masalasi ustuvor bo'lishini ta'minlash.
2. Mamlakatdagi migratsiya jarayonlarini qishloq foydasiga o'zgartirish uchun qishloq joylarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish. Buning uchun qishloq joylarda tashkil etiladigan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohalari uchun shahardan ustun darajadagi imtiyozlar yaratish (soliq imtiyozlari (yuridik va jismoniy shaxslar uchun), elektr va gaz bo'yicha past tarif stavkalarini qo'llash, ijara haqi to'lovlarida imtiyozlar, ular faoliyat ko'rsatishlari uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish (elektr va tabiiy gaz ta'minoti, telefon aloqasi va internet, talabga javob beradigan avtomobil yo'llari, bank va sug'urta xizmatlari, past foizdagi kreditlar taqdim etish, davlat xaridlari tizimidan foydalanish imkoniyatini kengaytirish).

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi dunyo mamlakatlarining aksariyat qismida yetakchi mavqega ega va mazkur mamlakatlarda ushbu sohani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Buning sababi quyidagilarda ko'rinadi:

birinchidan, ularning harakat faoliyatidagi mustaqilligi. Kichik biznes subyektlari mustaqil va ularning yuqori tashkilotlari mavjud emasligi ularning erkin faoliyat yuritishiga imkoniyat yaratadi. Ularda boshqaruv ierarxiyasi mavjud emas, shu sababli ham iqtisodiy tashabbus va tez moslashuvchanlik holatining yuqoriligi kuzatiladi;

ikkinchidan, faoliyat yuritishda tezkor va o'zgaruvchan qarorlar qabul qilish imkoni mavjudligi. Yirik korxonalarga nisbatan kichik biznes subyektlarida kutilmagan vaziyatlar bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish va o'zgartirish imkoniyatlari keng hisoblanadi. Bular ko'pincha savdo va xizmat ko'rsatish tarmoqlarida mavjud;

uchinchidan, ularning mahalliy shart-sharoitlarga moslashuvchanligi. Kichik biznes subyektlari mahalliy bozor talablari, urf-odatlar bo'yicha o'z boshqaruv qarorlarini ularga ko'ra moslashtira oladi;

to'rtinchidan, kichik biznes subyektlari kam xarajat evaziga yangi ish o'rinlari yaratish va shu orqali bandlik muammosini hal etishga hissa qo'shishi bilan ajralib turadi. Kichik biznes ijtimoiy jihatdan zaif aholi qatlamlari bo'lgan ayollar, nogironlar, pensionerlar va boshqalarni ish bilan ta'minlaydi hamda ular mehnatidan keng foydalanadi, yosh mutaxassislarning ishlab chiqarish tajribasi ortishiga sharoit yaratadi;

beshinchidan, ular faoliyatida tashkiliy va operatsion xarajatlarni miqdori oz bo'ladi. Korxona faoliyatida davr xarajatlari yirik korxonalarga nisbatan anchagina kam;

oltinchidan, uzoq muddatli manfaatlarning mavjudligi. Kichik biznes subyektlariga qilingan investitsiyalarni kelgusida (zarurat bo'lganda) tez va qulay shartlarda sotish orqali qaytarib olish mumkin;

yettinchidan, ixtisoslashgan yoki umumiy bozorlarda ustun tomonlariga ega ekanligi. Yirik korxonalar bosh idoralari tomonidan ishlab chiqilgan harakat rejalari orqali iqtisodiy yoki moliyaviy jihatdan qiyin holatga tushib qoladilar. Kichik biznes subyektlari esa bozordagi hatti-harakatlarini tez o'zgartira olishi va moslashuvchanligi imkoniyatlariga egadirlar.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari jahon tajribasiga ko'ra, barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy omili, iqtisodiy konyunkturaning o'zgarishlariga tez moslasha oladigan, yangi texnika va texnologiyalarni doimiy ravishda talab qiladigan, mehnat unumdorligi yuqori bo'lgan xo'jalik subyektlari sifatida keng faoliyat yuritmoqda. BMT ekspertlari ma'lumotlariga qaraganda dunyo aholisining 50 foizdan ortiqrog'i kichik biznesda banddir.

Dunyo bozorida iste'mol mollari konyunkturasini hozirgi zamon sharoitida o'rtacha har to'qqiz oyda o'zgarib turadi [39]. Agar shuni hisobga olsak, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning izchil rivojlanishida nechog'lik muhim ahamiyatga ega ekani yaqqol ko'rinadi. Kichik biznes bajaradigan vazifalarning asosiylaridan biri shundan iboratki, kichik biznes jamiyatda siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi o'rta sinfni shakllantiradi. Har qanday jamiyatda o'rta mulkdorlar sinfi iqtisodiyot rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Kichik biznesning yana bir muhim vazifasi iste'mol talabining tabaqalanishi va individuallasuvi sharoitida keng turdagi tovar va xizmatlar ishlab chiqarishni amalga oshirishdir. Bugungi kunda keng rivojlanmagan kichik biznes zamonaviy iqtisodiyotni tasavvur etib bo'lmaydi. U bir tomondan qandaydir darajada yirik korxonalar bilan raqobatda bo'ladi va shu nuqtai-nazardan iqtisodiyotni bozor konyunkturasini o'zgarishlariga, moda va iste'molchilar didi tez-tez almashib turishiga iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishga yordam beradi. Ikkinchi tomondan, kichik korxonalarning katta qismi yirik biznes bilan hamkorlik qiladi, ularga xos bo'lgan texnik konservatizmni bartaraf etishga ko'maklashadi. Kichik biznesni rivojlantirish bozorni iste'mol tovarlari bilan to'ldirish va hududiy monopolizmga barham berishga, raqobat muhiti vujudga kelishi va kengayishiga, ilmiy texnika natijalarini ishlab chiqarishga joriy etishga, eksport salohiyati yuksalishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kichik biznesning respublikamizda rivojlanishi quyidagi ustuvorliklarga ega: turli ijtimoiy guruhlar daromadlarining nomutanosibligini silliqlab turuvchilik roli mavjud; faol va tadbirkor shaxslar, yuqori darajali biznesmen-

lar shakllanishiga, iqtisodiyotning turli sektorlari o'rtasida o'zaro mustahkam aloqalar o'rnatishga, jamiyatda siyosiy vaziyatni kafolatlovchi o'rta sinf shakllantirilishiga, nisbatan kam mablag'lar hisobiga yangi ish joylari yaratilishiga, texnologik, texnik va tashkiliy yangiliklar tez tatbiq etilishi va bevosita ishlab chiqarilishiga, raqobat muhiti yuzaga keltirilishiga va monopol korxonalar kamayishiga xizmat qilmoqda.

Kichik ishlab chiqarishda xususiy biznes yetakchilik qilishi zarur deb hisoblaymiz va bunda tadbirkorlik faoliyatining taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

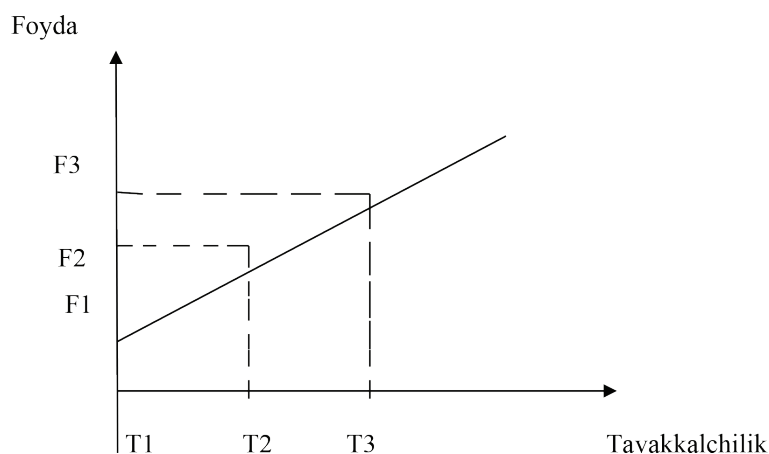
1. Iqtisodiyot tarmoqlarining bozor munosabatlari asosida faoliyat yuritishi. Bunday holatda manfaat va talab doirasi kengayadi, ommaviy talab bilan birga individual talab ham ortadi. Individual talabni tez va sifatli qilib faqat kichik korxonalargina qondira oladi.
2. Tadbirkorlarning mulki, huquqi va iqtisodiy manfaatlarining himoyalashiga huquqiy va davlat tarkibidagi idoralar kafolatining mavjudligi.
3. Tadbirkorlik sohasini davlat tomonidan soliq, kredit, davlat bojlari va boshqa imtiyoz hamda preferensiyalar berish bilan qo'llab-quvvatlash.
4. Davlat va munitsipal (mahalliy) korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirish.
5. Bozor iqtisodiyoti infratuzilmasining (turli innovatsion markazlar, banklar, birjalar, sug'urta kompaniyalari, reklama agentliklari va boshqalar) taraqqiy topganligi.
6. Tadbirkorlik subyektlarining dunyo bozorlariga chiqish imkoniyatining yaratilganligi.

Yuqorida keltirilgan shart-sharoitlarning ma'lum qismi bugungi kunda mamlakatimizda yaratilgan. Ammo talab darajasida ta'minlanmagan va shart-sharoit yaratilmagan omillar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- moddiy ta'minlanganlik darajasi ortib borayotgan aholi qatlamlarining individual talablarini o'rganish va ushbu talablarni ta'minlash bo'yicha izlanishlar yetarli darajada olib borilayotgani yo'q;
- davlat va mahalliy korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish ishlari haligacha sekinlik bilan davom etmoqda;
- tadbirkorlik subyektlarini kredit mablag'lari bilan ta'minlashda tijorat banklarining monopolligi saqlanib qolmoqda va natijada ular tomonidan taqdim etilayotgan kredit foizlari yuqorilgicha qolmoqda;
- fond birjalari investitsiya mablag'larining yetakchi manbaiga aylana olmayapti;
- sug'urta kompaniyalari tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq tavakkalchiliklarning kafolatchisi sifatidagi mavqeiga erisha olgani yo'q.

Yuqoridagi bo'limlarda ta'kidlaganimizdek har qanday tadbirkorlik faoliyati risk bilan bog'liq. Tabiiy, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy va boshqa faktorlar tadbirkorlik faoliyatiga turlicha ta'sir ko'rsatadi va bu ta'sirlar natijasi ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin. Bu natijani esa oldinday bilish qiyin. Shuning uchun tadbirkor o'z faoliyati bilan bog'liq risklarning yuz berish ehtimolligini minimum darajaga keltirishga harakat qilishi kerak.

Risklarni baholash va boshqarish borasidagi harakatlar texnik yoki huquqiy xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Jahon amaliyotida tadbirkorlik subyekti tomonidan amalga oshiriladigan bunday tadbirlar jamlamasi risk-menejment deb ataladi. Texnik tadbirlar sifatida: diversifikatsiya (investitsiya mablag'larini iqtisodiyotning turli sohalariga yo'naltirish); zahira fondini tashkil etish; zamonaviy informatsion tizimlarni qo'llash kabilarni keltirish mumkin. Huquqiy tadbirlar sifatida tadbirkorlik subyektlari faoliyati bilan bog'liq risklarni kamaytirish maqsadida davlat tomonidan qonun va qarorlarning qabul qilinishi, tarmoq miqyosida turli me'yoriy hujjatlar qabul qilinishi, to'g'ridan to'g'ri tadbirkorlik subyekti tomonidan turli ko'rinishdagi tartib-qoidalar belgilanishini keltirish mumkin.

2-rasm: Foyda hajmining tavakkalchilik darajasiga bog'liqligi

Bular ichida riskni boshqarishning eng maqbul usullaridan biri sug'urta xizmatlaridan foydalanishdir. Tadbirkorlik riskini sug'urtalashtirishda sug'urta hodisasi natijasida ko'riladigan real zarar hamda shu bilan birga boy

berilgan foyda sug'urtalanishi mumkin. Tadbirkorlik riskining tabiatini tushunish uchun risk va foydaning o'zaro aloqasi fundamental asosga ega ekanligini bilish zarur. Tadbirkor o'z faoliyati bilan bog'liq tavakkalchiliklarga yo'l qo'yadi, chunki buning orqasida foyda ko'rish ehtimolligi bor. Tadbirkor biladiki, u amalga oshirayotgan harakatlar va u bilan bog'liq xarajatlar kelajakda foyda keltirishi yoki zararga olib kelishi mumkin. Yuqori darajadagi riskka yo'l qo'yish yuqori darajada foyda olishga erishish ehtimolini yaratadi va aksincha past darajadagi riskka yo'l qo'yish bilan kamroq foyda olish imkoniyatiga ega bo'lish mumkin. Buni quyidagi rasm orqali ifodalash mumkin (2-rasmga qarang).

Bunda: T1 – kam darajadagi tavakkalchilik mavjud bo'lgan holat va bunda o'z-o'zidan olinadigan foyda – F1 kam bo'ladi, T2 – o'rtacha darajadagi tavakkalchilik mavjud bo'lgan holat va bunda olinadigan foyda F2 – o'rtacha bo'ladi, T3 – yuqori tavakkalchilik darajasiga ega holat bo'lib, bunda olinadigan foyda – F3 – yuqori bo'ladi. Demak, tadbirkorlik subyekti yuqori darajada foyda olish uchun tavakkalchilik darajasi yuqori bo'lgan holatga yo'l qo'yishiga to'g'ri kelishi mumkin. Ammo bu bir tomondan xatarli, chunki u bu harakat bilan foyda emas, balki zararga tushib qolishi ham mumkin. Shuning uchun bunday holatda sug'urta xizmatlaridan foydalanish ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadbirkorlik subyekti sug'urta xizmatlaridan foydalanishi uchun ushbu xizmatlarning ko'pgina xususiyatlari muhim o'rin tutadi, bular sifatida ushbu xizmatning ishonchlili, ya'ni sug'urta hodisasi yuz berganda ko'rilgan zararni o'z vaqtida va to'liq qoplanishi, xizmat haqi, ya'ni sug'urta mukofotining tadbirkor imkoniyatiga mos kelishi va boshqa omillar.

Bizning fikrimizcha, tadbirkorlik tavakkalchiliklari sug'urtasi tadbirkorlik subyektining aylanma va boshqa aktivlari, foydaning yo'qotilishi, qo'shimcha xarajatlar va foydaning yo'qotilishi bilan ifodalanuvchi moliyaviy natijalardan kompleks sug'urta himoyasini taqdim etuvchi xizmat turi hisoblanadi.

Tadbirkorlik faoliyati tavakkalchiliklaridan himoya qilish bilan bog'liq barcha sug'urta turlarini qo'llashni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin.

Birinchi bosqich kapitalni asosiy va aylanma fondlarga, ilmiy-texnik mahsulotlar hamda qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish bilan bog'liq. Bunda qo'yilgan kapitalning sug'urta ta'minoti investitsiyalarni sug'urtalash va moliyaviy kafolatlar berish bilan amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqichdagi sug'urta himoyasi turli ko'rinishdagi mulkiy sug'urta shartnomalari orqali amalga oshiriladi. Bunday shartnomalar orqali tadbirkorlik subyektining mulkiga stixiyali hodisalar, katastrofalar, uchinchi shaxslarning noqonuniy hatti-harakatlari natijasida yetkazilgan zararlar hamda tadbirkorlik subyektining uchinchi shaxslarga yetkazgan zararlar sug'urtalanadi. Bundan tashqari ushbu bosqichda turli sabablar natijasida ishlab chiqarishning to'xtab qolishi oqibatida ko'riladigan zararlar sug'urtasi amalga oshiriladi.

Uchinchi bosqichda hamkorning to'lovni amalga oshirmasligi, eksport kreditlari bilan bog'liq xatarlar sug'urtalanadi.

Tadbirkorlik faoliyati nazariyasi doirasida iqtisodiyot tarmog'idagi jami insonlar faoliyatining funksiyalarini ikkiga bo'lish mumkin, ya'ni yollanma mehnat hisobiga amalga oshadigan faoliyat va to'g'ridan to'g'ri tadbirkorning o'zi tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat.

Yollanma mehnatdan foydalanish evaziga amalga oshadigan tadbirkorlik faoliyatida uch yo'nalishdagi xavf-xatarlar yuzaga keladi. Birinchi yo'nalishdagi xavf-xatarlar to'g'ridan to'g'ri tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq xatarlar bo'lib, bular jumlasiga ishlab chiqarishdagi uzilishlar bilan bog'liq xavflar, hamkorlar bilan tuzilgan shartnomalar bo'yicha shartnoma shartlarining bajarilmasligi xatarlari, bozor konyunkturasidagi o'zgarishlar bilan bog'liq xatarlar, mulkning yo'qotilishi yoki zarar ko'rishi bilan bog'liq xatarlar va boshqalar. Ikkinchi yo'nalishdagi xavf-xatarlar yollanma ishchilarning hayoti va sog'lig'i bilan bog'liq xatarlarning yuzaga kelishidir. Uchinchi yo'nalishdagi xatarlar to'g'ridan to'g'ri tadbirkorning o'z hayoti va sog'lig'i bilan bog'liq xatarlarning yuzaga kelishidir.

Yollanma mehnatdan foydalanilmagan holda amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyatida faqatgina yollanma ishchilar hayoti va sog'lig'i bilan bog'liq xatarlar mavjud emasligi bilan farqlanadi.

Tadbirkorlik faoliyatining ikkala ko'rinishida ham yuzaga keladigan xatarlarni sug'urta vositasida kafolatlash tadbirkor faoliyatining bir tekisda barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Endi tadbirkor oldida sug'urta xizmatlaridan qanday qilib samarali tarzda foydalanish masalasi ko'ndalang turadi. Tijoratga asoslangan sug'urta tashkilotlari orasidan ishonchli, arzon va qulay sug'urta xizmatini ko'rsatadigan sug'urta tashkilotini qanday qilib topish mumkin va umuman shunday tashkilotni topishning iloji bormi? O'zbekiston misolida olib qaraydigan bo'lsak, tadbirkor uchun bunday tashkilotni topish mushkul. Chet el tajribasidan kelib chiqadigan bo'lsak, bu masalada brokerlik tashkilotlari yordam berishi mumkin, ammo O'zbekistonda samarali faoliyat ko'rsatayotgan brokerlik tashkilotining o'zi yo'q. Reklama faoliyati ham rivojlanmagan. Sug'urta agentlariga murojaat qiladigan bo'lsa, ular albatta o'zi xizmat ko'rsatayotgan sug'urta kompaniyasini ishonchli deyishi aniq.

Shuning uchun tadbirkorning o'zi sug'urta sohasi, sug'urta faoliyati, sug'urta bozori kabi tushunchalarga ega bo'lishi, sug'urta bozorining holati bilan qiziqishi, ushbu bozorda faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta kompani-

yalari faoliyatini imkon qadar o'rganishi va bunda ushbu kompaniyalarga mamlakat reyting agentliklari hamda xalqaro reyting agentliklari tomonidan berilgan reyting ko'rsatkichlari, bundan tashqari sifat sertifikatlariga egaligiga, hamda tadbirkor sug'urtalamoqchi bo'layotgan risklarni sug'urtalashga ixtisoslashganligiga e'tiborni qaratishi zarur.

Yuqoridagi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tadbirkor sug'urta kompaniyasini tanlagandan keyin ushbu kompaniyaga ariza bilan murojaat qilishi va ushbu arizada qanday risklarni sug'urtalamoqchi ekanligini va o'z xo'jalik subyekti to'g'risidagi talab qilingan ma'lumotlarni taqdim etishi zarur. Shundan keyin sug'urta kompaniyasi sug'urta shartnomasini taqdim etgan holatda shartnomaning barcha bandlarini yaxshi o'rganib chiqishi va zarur o'zgartirishlarni kiritishni taklif etishi mumkin. Shunday holatda ikkala tomon uchun ham ma'qul bo'lgan sug'urta shartnomasi tuzilishiga erishish mumkin.

Shartnomaning amal qilishi davrida shartnomada tomonlar uchun belgilangan majburiyatlarga amal qilinishi muhim hisoblanadi. Sug'urtalovchining majburiyatlari sifatida yuridik manzil o'zgargan holatda o'z vaqtida xabar berish, to'lovga qobillik yo'qolgan holatda bu to'g'rida o'z vaqtida xabar berish va qonunchilikda belgilangan choralarni ko'rish va eng asosiysi sug'urta hodisasi yuz berganda qoplamaning o'z vaqtida to'lab berish hisoblanadi. Sug'urtalanuvchining majburiyati sug'urta shartnomasini tuzgan davrdagi holatdan boshqacha holat yuzaga kelgan va bu sug'urta hodisasining yuz berish ehtimolligining oshishiga olib kelgan holatda bu to'g'rida sug'urtalovchini xabardor qilish va sug'urta hodisasi yuz berganda o'z vaqtida sug'urtalovchini xabardor qilish hamda zarar hajmini kamaytirish uchun zarur choralarni ko'rishdan iborat.

Ma'lumki, O'zbekistonda sanoatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda va bunga, asosan tadbirkorlik subyektlari soni va faoliyatini kengaytirish hisobiga erishish ko'zda tutilmoqda. Shuning natijasi o'laroq, mamlakat iqtisodiyotida sanoatning ulushi ortib bormoqda. Bu esa o'z-o'zidan sanoat sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari faoliyati bilan bog'liq risklarni sug'urta himoyasiga olishni rivojlantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Ishlab chiqarish riski deganda ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlaridagi texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarning mos kelmay qolish ehtimolligi tushuniladi. Rossiyalik olim A. P. Arxipovning ta'kidlashicha, ishlab chiqarish riski mahsulot ishlab chiqarish (tovar va xizmatlar) jarayonida tannarxning oshib ketishi, ishchi kuchining yo'qotilishi, ishlab chiqarishda yangi usullarni qo'llashda xatoliklarga yo'l qo'yilishi kabilar bilan bog'liq [39].

Ko'pgina sug'urta kompaniyalarining shu yo'nalishdagi sug'urta qoidalarini o'rganish shunday xulosaga kelish imkonini berdiki, ushbu sohadagi asosiy muammo sug'urta obyekti va predmetini belgilab olishdagi chalkashliklar hisoblanadi.

Ishlab chiqarish sohasi bilan bog'liq xavflarni sug'urtalashda ba'zi kompaniyalar sug'urta predmeti sifatida ishlab chiqarishdagi uzilishlarni qabul qilsalar, ba'zi kompaniyalar ishlab chiqarishdagi uzilishlar natijasida yuzaga keladigan moliyaviy riskni sug'urta predmeti sifatida qabul qiladilar, yana boshqalari esa mulk va ishlab chiqarishdagi uzilishlarni bitta predmet sifatida qabul qiladilar.

Bizningcha, har qanday ko'rinishdagi sug'urta hodisasi ham oxir-oqibatda moliyaviy yo'qotishga olib keladi, ammo moliyaviy faoliyat bilan bog'liq risklar alohida risklardir. Shuning uchun ishlab chiqarishdagi uzilishni moliyaviy risk deb atash chalkashlikka olib keladi. Mulkiy sug'urta va ishlab chiqarishdagi uzilishlar sug'urtasini bitta predmet sifatida qabul qilish ham tomonlarning sug'urta munosabatlaridagi tushunmovchiliklarni yuzaga keltiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, xulosa qilish mumkin, sug'urta faoliyatining ushbu yo'nalishini ishlab chiqarishdagi uzilishlardan sug'urta deb atash to'g'ri bo'ladi. Bunda sug'urta predmeti sifatida ishlab chiqaruvchi faoliyati turli sabablar natijasida to'xtamasdan davom etganda olishi mumkin bo'lgan daromadi hamda ishlab chiqarishda uzilish yuz bergan holatda ham amalga oshirish davom etgan xarajatlar hisoblanadi. Ishlab chiqarishdagi uzilishlarning yuzaga kelishi bilan bog'liq xatarlarni sug'urtalash o'ziga xos sug'urta turi bo'lish bilan birga, ushbu sug'urta tadbirkorlik faoliyatining barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati:

1. ACRA (Analytical Credit Rating Agency) – xalqaro kredit reytingini tahlil qilish va baholash agentligi.
2. Научный доклад Исследование подходов к гармонизации законодательства на страховых рынках Евразийского экономического союза, 2016. https://nifi.ru/images/FILES/Reports/doklad_eaeu.pdf
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yilning 2-avgustidagi "O'zbekiston Respublikasining sug'urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.08.2019-y., 07/19/4412/3512-son.
4. Манэс А. Основы страхового дела /сокр. пер.с нем. – М.: Издат. Центр ", 1992.
5. Bland D. Insurance: Principles and Practice, The Chartered Insurance Institute 1993, perevod na russkiy yazyk, 1998. – 39–41 s.

6. Гинсбург А.И. "Страхование" уч.пособие, Питер, 2003.
7. Павлова Е.А. "Страхованиемалогобизнесавсфереуслугкакформаподдержкииразвитияпредпринимательства". Автореферат диссертации на соискание уч.степени к.э.н. Москва 2002.
8. Ермасов Н.Б., Ефимова Н.Ю. "Страхование" уч.пособие, Москва, Юрайт, 2005.
9. Удалов С.А. Страхование от несчастных случаев на производстве в Российской Федерации. Автореферат диссертации на соискание уч.степени к.э.н. Москва, 2005.
10. Жучков С.В. Правовое регулирование страхования предпринимательского риска в России, Автореферат диссертации на соискание уч.степени к.э.н. – Москва, 2005.
11. Сплетухо Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Страхование уч.пособие. – Москва, ИНФРА-М, 2006.
12. Грищенко Н.Б. "Основы страховой деятельности" уч.пособие. – Москва, Финансы и статистика, 2006.
13. Парагульгов Х.А. Страхование предпринимательских рисков. Автореферат диссертации на соискание КЭН, Москва, 2006.
14. Детушев В.А. Развитие страхования предпринимательских рисков в России. Автореферат диссертации на соискание КЭН, Иркутск, 2006.
15. Денисова И.П. "Страхование" уч.пособие, Изд. "Март", – Москва, Ростов на-Дону 2007.
16. Федорова М.А. Методические основы повышения эффективности организации страхования от перерывов в производстве. Автореферат диссертации на соискание уч.степени к.э.н. – Москва, 2008.
17. Короткова Ю.Е. "Краткий курс по страхованию". – Москва, Оней книга, 2008.
18. Никитин Е.К. "Обеспечение устойчивости предпринимательской структуры на основе стратегий страхования". Автореферат диссертации на соискание уч.степени к.э.н. Хабаровск, 2011.
19. Одинцова М.А. "Совершенствование механизма планирования на основе страхования рисков для предприятий малого и среднего бизнеса в промышленности". Автореферат диссертации на соискание уч.степени к.э.н. – Москва, 2011.
20. Зеленчук В.А. Совершенствование взаимного страхования от несчастного случая в предпринимательской деятельности. Автореферат диссертации на соискание КЭН, Москва, 2013.
21. Чемерисова Е.Ю. "Договор страхования предпринимательских рисков". Автореферат диссертации на соискание уч.степени к.э.н. Казан, 2015.
22. G'ulomov S. S., Boyev H. I. Valyuta, kredit, moliya va sug'urta muammolari. – Toshkent Mehnat, 1998.
23. Ашрафханов Б., Мирсадиков М. Развитие страхового законодательства республики//Рынок, деньги и кредит. – Т., 2002. №11–12. – 30 с.
24. Husanov R. H., Yadgarov A. A. Bozor iqtisodiyoti sharoitida sug'urta tizimi T. : Yangi asr avlodi, 2005. – 79 b.
25. Shennayev X. Sug'urta ishi, – T. : Turon-iqbol, 2006. – 224 b.
26. Davlatov A. Avtofuqarolik javobgarligining himoyasi.// Bozor, pul va kredit. Toshkent, 2008. №9. – B. 54–56.
27. Abduraxmonov I. Majburiy sug'urta ijtimoiy-iqtisodiy o'sish omili.// Bozor, pul va kredit. Toshkent, 2009. №5, – B. 32–33.
28. Гайбуллаев Б. Регулирование инвестиционной деятельности страховщиков.//Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2009. №5. – Б. 50–53.
29. Mavlonova I. Sug'urta-ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlar himoyasi. // Bozor, pul va kredit. Toshkent, 2009. №10. – B. 53–55.
30. Qo'ldoshev Q. M. Sug'urta bozori. – T. : Iqtisod-moliya, 2010. – 110 b.
31. Шеннаев Х. Проблемы становления страхового рынка в Узбекистане, Москва ФА, 1996, Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н.
32. Xodjayeva M. X. Sug'urta faoliyati buxgalteriya hisobi va auditing hozirgi ahvoli va uni takomillashtirish yo'llari, i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T. : BMA, 2001. – 130 b.
33. Асқарова М.Т. Развитие системы страхования в обеспечении экономического роста в условиях рыночных преобразований в Республики Узбекистан, автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. – Т.: Институт экономики АН РУз, 2003. –132 ст.
34. Boymurotov T. M. O'zbekistonda sug'urta faoliyati va uni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish, i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T. : Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi, 2004. –125 b.
35. Nurullayev A. S. O'zbekistonda fermer va dehqon xo'jaliklarini sug'urtalash masalalari. i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T. : BMA, 2007.
36. Qo'ldoshev Q. Sug'urta bozorini rivojlantirish va boshqarish muammolari, i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T. : BMA, 2009. – 130 b.
37. Abduraxmonov I. O'zbekiston respublikasida javobgarlikni sug'urtalashning amaliyotini takomillashtirish, i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T. : BMA, 2010. – 130 b.
38. Xaliqulova G. Sug'urta tizimi va uni amal qilish mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – T. : TMI, 2019.
39. Access to finance for SMEs. European Commission. https://ec.europa.eu/growth/access-to-finance_en.
40. Simon Bell, Ghada O. Teima. "Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance". The World Bank Group, September, 2015. <http://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/smes-finance>.
41. Michael Greenstone and Alexandre Mas. Do credit Market Shocks affect the Real Ekonomu? Quasi-Experimental Evidence from the Great Recession and Normal Economic Times. November, 2012. – pp.59.
42. Egamberdiyev E. Xo'jaqulov X. Kichik biznes va tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. –T. : Iqtisod, 2003. – 96 b.
43. Архипов А.П. О страховании рисков предпринимательской деятельности // Финансы. – М., 2002. №2. – с. 24.

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 7

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

«Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi 26-uy.